

Steven Lee Myers

DE NIEUWE TSAAR

De weergaloze opkomst en heerschappij
van Vladimir Poetin

Vertaald door Roland Fagel

2015 Prometheus Amsterdam

Homo Sovieticus

Vladimir Spiridonovitsj Poetin sloop voorwaarts over het met kraters bezaaide slagveld langs de Neva, op een kleine vijftig kilometer van Leningrad. Hij voerde een bevel uit dat grensde aan zelfmoord. Zijn opdracht was het verkennen van de Duitse posities en zo mogelijk een ‘tong’ gevangen te nemen: militair jargon voor een vijandelijke soldaat die ondervraagd kon worden. Het was 17 november 1941 en al bitter koud.¹ Het volstrekt vernederde leger van de Sovjet-Unie voerde een wanhopige strijd om te ontsnappen aan volledige vernietiging door nazi-Duitsland. De laatste tanks die de stad nog in reserve had gehouden, waren een week eerder de Neva overgestoken. Poetins commandanten hadden bevel gekregen een doorbraak te forceren, dwars door de zwaar verdedigde posities van 54.000 Duitse infanteristen.²

Gehoorzamen aan het bevel was de enige mogelijkheid. Samen met een andere soldaat naderde Poetin een schuttersputje in een ingegraven frontlinie, doorsneden door loopgraven boordevol bomkraters, besmeurd met bloed. Opeens kwam een Duitser overeind – tot verrassing van alle drie. De tijd vloog heel even dicht en gedurende dat ene ogenblik gebeurde er helemaal niets. Toen reageerde de Duitser als eerste: hij trok de slagpin uit een handgranaat en wierp die naar beide Russen. De granaat landde aan de voeten van Poetin. Zijn kameraad was op slag dood en Poetins benen waren doorzeefd met granaatscherven. De Duitser wist te ontkomen en liet Poetin voor dood achter. ‘Het leven is eigenlijk zo iets simpels,’ zou een man tientallen jaren later opmerken tijdens het navertellen van dit verhaal, met kenmerkend fatalisme.³

Zo lag de gewonde Poetin, op dat moment dertig jaar oud, op een Russisch bruggenhoofd op de oostelijke oever van de Neva. De bevelhebbers van het Rode Leger hadden hun troepen de rivier over gestuurd in de hoop op die manier de belegering van Leningrad te doorbreken. Die belegering was twee maanden daarvoor begonnen met de Duitse inname van Sjlisselburg, een oud fort aan de monding van de Neva. De uitbraakpoging mislukte. De Duitse belegering van Leningrad zou 872 dagen duren en het leven kosten

aan een miljoen inwoners van de stad, door beschietingen en bombardementen, door honger en ziektes. ‘De Führer heeft besloten de stad Petersburg weg te vagen van de aardbodem’, zo luidde een geheim Duits legerbevel van 29 september. Overgave zou niet worden aanvaard. De stad zou vernietigd worden door bombardementen en artilleriebeschietingen, met de hongersnood als bondgenoot, ‘aangezien het voeden van de bevolking niet onze taak is, noch behoort te zijn’.⁴ Geen enkele moderne stad had ooit een dergelijke belegering te verduren gekregen.

‘Is dit jullie laatste nederlaag?’ telegrafeerde een woedende Stalin de dag na het begin van het beleg aan de verdedigers van de stad. ‘Wellicht hebben jullie al besloten Leningrad op te geven?’ Het telegram was ondertekend door de voltallige leiding van de Sovjet-Unie, met inbegrip van Vjatsjeslav Molotov, de man die samen met zijn naziamtgenoot Joachim von Ribbentrop in 1939 het beruchte niet-aanvalsverdrag had ondertekend dat nu was geschonden.⁵ De val van Sjlisselburg was gepaard gegaan met furieuze lucht-aanvallen op de stad zelf, waarbij onder andere het belangrijkste voedselmagazijn van de stad in rook was opgegaan. De Sovjetstrijdkrachten die de stad moesten verdedigen verkeerden in wanorde, zoals overal het geval was in de Sovjet-Unie. De nazi-inval, onder de codenaam ‘Operatie Barbarossa’, was van start gegaan op 22 juni 1941 en had de verdedigingslijnes van het Sovjet-leger vernietigd over de volle breedte van het vijftienhonderd kilometer lange front, dat van de Oostzee naar de Zwarte Zee liep. Zelfs Moskou dreigde te vallen.

Stalin heeft geen moment overwogen Leningrad op te geven. Hij stuurde de stafchef van het leger, generaal Georgi Zjoekov, naar de stad, met de opdracht om de verdedigingslijnes ervan te versterken, hetgeen deze deed met grote driestheid. Op bevel van Zjoekov zetten de Sovjetstrijdkrachten in de nacht van 19 september voor het eerst de aanval in om de omsingeling van Leningrad te doorbreken. Ze kwamen tot zeshonderd meter aan de overkant van de Neva, maar werden toen teruggeslagen door de overweldigende Duitse vuurkracht. In oktober waagde Zjoekov opnieuw een poging. Hij joeg de 86ste divisie naar voren, waartoe ook de eenheid van Poetin behoorde, het 330ste Geweer Regiment. Het bruggenhoofd dat ze op de oostelijke oever van de Neva wisten te slaan, kreeg de naam Nevski Pjatatsjok, vanwege de geringe omvang: het woord kan zowel een klein muntje van vijf kopeken betekenen als een klein lapje grond. Nergens was het front breder dan anderhalve kilometer, nergens dieper dan driekwart kilometer. Voor de soldaten die het noodlot trof daar te moeten vechten was het niet meer dan een dodelijke val, even wreed als zinloos.

Poetin was een ongeschoolde arbeider, een van de vier zonen van Spiridon Poetin, een man die voor de revolutie chef-kok was geweest in het be-

roemde Astoria Hotel in de stad. Hoewel Spiridon een medestander was van de bolsjewieken, was hij de keizerlijke hoofdstad toch ontvlucht tijdens burgeroorlog en de hongersnood die waren gevolgd op de Oktoberrevolutie. Hij had zich gevestigd in zijn geboortedorp Pominovo, in het golvende heuvel-land ten westen van Moskou en was later naar de stad zelf getrokken, waar hij de kok was geworden van Lenins weduwe Nadezjda Kroepskaja, in haar officiële sovjetdatsja in het Gorki-district aan de rand van Moskou.⁶ Na haar overlijden in 1939 was hij gaan werken in het buitenverblijf bij Moskou van het Comité van de Communistische Partij. Hij zou ooit voor Grigori Raspoetin hebben gekookt in het Astoria en diverse keren voor Stalin, wanneer die op bezoek was bij Lenins weduwe. Zo vestigde hij een familietraditie van dienstbaarheid aan de politieke elite. Zijn nabijheid aan de machthebbers leverde zijn zoons geen enkele bescherming op tegen de nazi's: de hele natie moest vechten om te overleven.

Vladimir Poetin was al een veteraan op het moment dat de nazi's in juni 1941 de Sovjet-Unie binnenvielen. In de jaren dertig had hij gediend op een onderzeeër in de Oostzeevloot. Daarna had hij zich gevestigd in het dorpje Petrodvorets, waar tsaar Peter de Grote zijn paleis aan de Finse Golf had gebouwd. In de chaotische dagen vlak na de nazi-invasie had Vladimir zich, zoals vele andere burgers, meteen aangemeld als vrijwilliger om het land te verdedigen. Aanvankelijk was hij ingedeeld bij een van de speciale sabotage-eenheden van het Volkscommissariaat voor Interne Zaken, de НКВД, de gevreesde afdeling van de geheime politie waaruit later de KGB zou ontstaan. De НКВД richtte 2222 van dit soort detachementen op, die als taak hadden het de nazi's lastig te maken achter de snel verschuivende frontlinie.⁷ Een van de eerste speciale missies waar Poetin aan deelnam, liep uit op een rampzalige mislukking. Samen met nog 27 andere partizanen werd hij per parachute achter de richting Leningrad oprukkende Duitse eenheden gedropt, in de buurt van de stad Kingisepp. Die stad lag dicht bij de grens met Estland, dat een jaar tevoren was bezet door de Sovjet-Unie, tegelijk met Letland en Litouwen, als onderdeel van het beruchte vooroorlogse geheime pact met Hitler. Het verhaal gaat dat Poetins detachement inderdaad een wapendepot wist op te blazen, maar vervolgens al snel zonder munitie en rantsoenen kwam te zitten. Plaatselijke inwoners – Esten – voorzagen hen weliswaar van voedsel, maar verrieden hen vervolgens aan de Duitsers, want die werden in de Baltische landen aanvankelijk hartelijk verwelkomd als bevrijders van de Sovjetbezetting. Duitse troepen sloten de eenheid in en namen die onder vuur. Terwijl zijn medestrijders over een weg terug probeerden te rennen in de richting van de Sovjetlinies, maakte Poetin zich van hen los. Hij werd achtervolgd door Duitsers met honden en hield zich schuil in een moeras. Hij dook onder water en ademde door een rietje, tot de Duitse

patrouille verder was getrokken.⁸ Hoe hij precies wist terug te keren, is verdwenen in de mist van de geschiedenis, maar slechts hijzelf en drie anderen wisten deze missie te overleven. De NKVD ondervroeg hem na zijn geslaagde ontsnapping, maar hij wist elke verdenking van desertie of lafheid te vermijden en werd al snel teruggestuurd naar het front.⁹ Misschien liet Poetin zich uitsluitend leiden door moed, misschien door angst. Stalins Bevel nummer 270, uitgevaardigd op 16 augustus, dreigde soldaten die zich overgaven met standrechtelijke executie – en hun familieleden met arrestatie.

De levensomstandigheden in de stad Leningrad verslechterden in hoog tempo, ondanks de pogingen van de autoriteiten een zekere schijn van normaliteit op te houden. De scholen begonnen, zoals altijd, weer op 1 september, maar drie dagen later regenden de eerste Duitse granaten al neer op de stad.¹⁰ Nu de blokkade van de stad voltooid was en er voortdurend bommen en granaten neerkwamen, besloten de autoriteiten tot een strengere voedselrantsoenering. De rantsoenen zouden geleidelijk steeds krappere worden, wat zou leiden tot steeds heftiger wanhoop en uiteindelijk hongersnood. Terwijl Vladimir Poetin buiten Leningrad aan het vechten was, zaten zijn vrouw Maria en hun zoontje – nog een baby – klem in de stad. Vladimir en Maria, beide geboren in 1911, waren getekend door de turbulente geschiedenis van Rusland in de twintigste eeuw: Eerste Wereldoorlog, bolsjewistische revolutie, gevolgd door de burgeroorlog. Ze hadden elkaar ontmoet in Pominovo, waar zijn vader na de revolutie naartoe was getrokken. Getrouwd waren ze in 1928, op hun zeventiende. Als jong echtpaar waren ze teruggekeerd naar Leningrad en in 1932 hadden ze zich gevestigd bij haar familie in Petrodvorets. Nadat Poetin zijn dienstplicht had vervuld bij de Oostzeevloot, kregen ze een zoontje, Oleg, dat op jonge leeftijd was overleden. Een jaar voor de oorlog hadden ze een tweede zoon gekregen, Viktor.

Maria en Viktor ontsnapten ternauwernood aan de Duitse bezetting. Zij had aanvankelijk koppig geweigerd Petrodvorets te verlaten, maar bij het naderen van de Duitsers had broer Ivan Sjelomov zijn zus gedwongen tot evacuatie. Hij diende als luitenant-ter-zee der tweede klasse op het hoofdkwartier van de Oostzeevloot en beschikte dus over enig militair gezag en genoot daarbij nog een aantal privileges, voor zover daar in een belegerde stad nog sprake van was.¹¹ Luitenant Sjelomov haalde ze weg ‘onder bommen en beschietingen’, en bracht ze onder in een stad die een even gruwelijk lot te verduren zou krijgen als een mogelijke Duitse bezetting.¹² Met het invallen van de winter werden de levensomstandigheden steeds moeilijker en de kou bleek dat jaar bovendien feller dan gebruikelijk. Maria en Viktor betrokken een van de tientallen opvangcentra die de autoriteiten hadden ingericht voor de vluchtelingen die maar bleven toestromen vanuit de bezette omge-

ving van de stad. Haar broer gaf haar een deel van zijn eigen rantsoenen, maar desondanks verslechterde de gezondheidstoestand van Maria. Op een zekere dag viel ze flauw – wanneer precies is niet bekend. Voorbijgangers legden haar maar vast bij een stapel lijken op straat die nog opgehaald moesten worden: net als haar echtgenoot werd ze voor dood achtergelaten. In dit ziekenhuis in de open lucht wist haar gekreun op een of andere manier de aandacht te trekken, zodat ze alsnog werd ontdekt.¹³ Dat haar echtgenoot het zou overleven, leek al even onwaarschijnlijk. Urenlang lag hij gewond in de omgeving van de Neva, voor hij door andere Sovjeteenheden werd gevonden. Die droegen hem naar het bolwerk van zijn eigen eenheid op de rivieroever. Hij had kunnen sterven, als een van de 300.000 soldaten die om het leven kwamen in die beruchte Nevski Pjatsjok. Een oude buurman trof hem aan op een hoop stro in een primitief veldhospitaal. Hij slingerde Poetin over zijn schouder en droeg hem over de dichtgevroren rivier naar een ziekenhuis op de andere oever.

Het oplopen van die verwonding lijkt met aan zekerheid grenzende waarschijnlijkheid zijn leven te hebben gered. Poetins eenheid, het 330ste Geweer Regiment, vocht de gehele winter van 1941-1942 op de Nevski Pjatsjok. Die veldslag was een voorafschaduw, qua omvang en qua bloederigheid, van de gruwelijke belegering van Stalingrad die het jaar daarop zou plaatsvinden en die een ‘monsterlijke gehaktmolen’ werd genoemd.¹⁴ De Sovjetstrijdkrachten werden onophoudelijk bestookt door de Duitse artillerie en de eens zo weelderig beboste rivieroever veranderde in een omgewoeld levenloos landschap waar jarenlang niets meer wilde groeien. Elke dag staken honderden nieuwe rekruten de inmiddels dichtgevroren rivier over, om de plaatsen in te nemen van de verbijsterend grote aantallen gesneuvelden en de gewonden. Dat ging zo door tot het voorjaar van 1942, toen het bruggenhoofd het begaf en de Duitsers het op 27 april wisten te heroveren. Het 330ste Geweer Regiment was volledig vernietigd, op één majoor na van de commandostaf, Aleksandr Sokolov, die zichzelf ondanks ernstige verwondingen al zwemmend in veiligheid had weten te brengen op de andere oever.¹⁵ Het was een van de dodelijkste afzonderlijke veldslagen van de hele oorlog, een waanzinnige actie van het Sovjetopperbevel, dat op deze manier het leven van tienduizenden soldaten verspilde en de belegering eerder verlengde dan bekortte.¹⁶

Poetin verbleef maandenlang in een militair ziekenhuis: tijdens zijn herstel was de stad om hem heen aan het sterven. Op het moment dat de laatste weg naar de buitenwereld was afgesneden, zaten drie miljoen burgers en militairen opgesloten in de stad. Maria had geweigerd zich te laten evacueren toen dat nog mogelijk was en wist uiteindelijk haar echtgenoot te traceren in

het ziekenhuis. Tegen de voorschriften in deelde hij zijn ziekenhuisrantsoenen met haar, door voedsel verborgen te houden voor de verpleegsters, tot een arts erachter kwam en de dagelijkse bezoeken van Maria een tijd lang verbod.¹⁷ Het aanvankelijke weerstandsvermogen van de stad liep uit op verwoesting, hongersnood en erger. Essentiële vormen van dienstverlening gingen al even hard achteruit als de voedselrantsoenen. Stapels lijken werden niet meer opgehaald en bleven gewoon op straat liggen. In januari en februari 1942 stierven meer dan honderdduizend mensen per maand.¹⁸ De enige verbinding met onbezet gebied was de zogenaamde 'Weg van het leven', een stelsel van riskante routes over het bevroren Ladogameer, dat de druk op de stad nauwelijks wist te verlichten. Het beleg duurde voort tot januari 1943, toen het Sovjetleger de omsingeling eindelijk wist te doorbreken, met een uitbraak naar het oosten. Het zou nog een vol jaar duren voor de stad volledig bevrijd was uit handen van de nazi's en de even onweerstaanbare als meedogenloze opmars van de Sovjetlegers richting Berlijn kon beginnen.

Vladimir en Maria wisten het beleg te overleven, al zou hij de rest van zijn leven veroordeeld blijven tot pijnlijk gestrompel. In april 1942 werd hij na zijn ontslag uit het ziekenhuis te werk gesteld in een wapenfabriek die in de belegerde stad artilleriegranaten en antitankmijnen bleef produceren.¹⁹ Hun zoontje Viktor overleefde het niet: hij overleed in de zomer van 1942 aan difterie en werd begraven in een massagraf op het Piskarovskojekerkhof, samen met nog 470.000 andere burgers en militairen. Vladimir en Maria wisten geen van beiden waar hun zoon precies begraven lag en deden er kennelijk ook niet veel moeite voor om dat te weten te komen. Ook later hebben ze daar nooit uitgebreid met elkaar over gesproken.²⁰ Op het persoonlijke vlak eiste de oorlog van hen een verwoestende tol. Maria's moeder, Elizabeta Sjelomova, overleed in oktober 1941 aan de frontlinies ten westen van Moskou, al is niet bekend of ze door een Duitse of een Russische granaat is getroffen. Haar broer Ivan overleefde de oorlog wel, maar haar andere broer Pjotr werd veroordeeld door een militair tribunaal aan het front tijdens de eerste dagen van de oorlog, hoogstwaarschijnlijk vanwege een of andere vorm van plichtsverzuim. Zijn uiteindelijke lot bleef onbekend en kwam in elk geval nooit ter sprake. Ook twee broers van Vladimir kwamen om in de oorlog: Michail in juli 1942, eveneens onder onopgehelderde omstandigheden, Aleksej in februari 1943 aan het Voronezjfront.²¹

Dit waren de verhalen van de Grote Vaderlandse Oorlog – verhalen van heroïek en van lijden – die hun derde zoon te horen zou krijgen terwijl hij opgroeide. Die verhalen zouden zijn hele leven een onuitwisbare indruk op hem achterlaten. Uit 'enige brokstukken, enige fragmenten', van gesprekken

die hij had weten op te vangen aan de keukentafel in de propvolle, door diverse families gedeelde flat in het nog steeds verwoeste naoorlogse Leningrad, schiep die derde zoon zijn eigen familiegeschiedenis. Zijn versie van het verhaal was vertekend door de inwerking van tijd en geheugen en stemde op sommige punten mogelijk niet overeen met de werkelijkheid. In elk geval was het verhaal onvolledig. De Poetins waren eenvoudige mensen en het is onwaarschijnlijk dat ze op de hoogte waren van de meer duistere kanten van de oorlog, zoals het decimeren van het leger door Stalins paranoïde zuiveringen tijdens de Grote Terreur, de medeplichtigheid bij Hitlers plannen om Europa te veroveren, de opdeling van Polen in 1939, de gewelddadige annexatie van de Baltische staten, de chaotische verdediging na de nazi-invasie, de misdadige overheids corruptie die bijdroeg aan de hongersnood in Leningrad, de gruwelijke vergeldingsacties van het Sovjetleger tijdens de opmars naar Berlijn. Zelfs na de dood van Stalin in 1953 bleef het gevaarlijk zich luider dan op fluistertoon in negatieve zin uit te laten over de staat. De overwinning – en het kleine aandeel van Poetin daarin – bleef een onuitputtelijke bron van trots. Hoe had het ook anders kunnen zijn? Niemand dacht ooit aan de fouten die begaan waren, zou het jongetje later zeggen: iedereen dacht uitsluitend aan het winnen van de oorlog.

Die derde zoon, Vladimir Vladimirovitsj Poetin, werd geboren op 7 oktober 1952 in een stad die nog steeds de littekens droeg van het beleg, een stad die nog steeds te lijden had onder ontberingen en nog steeds in de greep verkeerde van de angst.²² Zelfs in zijn overwinningsroes was Stalins grootheidswaan al snel weer omgeslagen in achtervolgingswaan en vergeldingsdrang. Zowel de militaire als de civiele elite van de stad tijdens de oorlogsjaren bezweek aan het einde van de jaren veertig onder een zuiveringsactie die bekend kwam te staan als de ‘Affaire Leningrad’. Tientallen partijbonzen en hun familieleden werden gearresteerd, opgesloten, verbannen of doodgeschoten.²³ Loyale staatsburgers volhardden in stilzwijgen, uit angst of vanwege hun medeplichtigheid bij de misdaden die begaan werden, en dat gold zelfs voor de nakomelingen van een man die ooit genoeg vertrouwen had genomen om enkele keren voor Stalin te mogen koken. Weinig mensen die Stalins pad hadden gekruist, hoezeer ook terloops, ‘kwamen er ongeschonden vanaf’, zou Vladimir Vladimirovitsj Poetin zich later weten te herinneren, ‘maar mijn grootvader was een van hen’.²⁴ Niet dat daar ooit veel over gesproken was. ‘Mijn grootvader liet niet veel los over zijn vroegere leven. Mijn ouders spraken ook al niet vaak over het verleden. De mensen deden dat doorgaans niet, destijds.’ Vladimirs vader was zwijgzaam en streng, angst-aanjagend zelfs voor mensen die hem goed kenden.²⁵ De oorlogservaringen van zijn vader – de mankheid die hij altijd met zich meesleepte, en die altijd

leek te verergeren als het koud werd – hebben op de zoon onmiskenbaar een grote indruk gemaakt. Na de oorlog bleef Vladimir senior gewoon werken in de Jegorovfabriek aan de Moskovski Prospekt, waar de personenrijtuigen voor de spoorlijnen en metro's van het hele land werden gebouwd. Als lid van de Communistische Partij werd hij de partijvertegenwoordiger van de fabriek, een arbeidersapparatsjik die waakte over strengheid, loyaliteit, discipline en – bovenal – behoedzaamheid.

Die baan gaf hem het recht op één kamer van iets minder dan zeventien vierkante meter in een vervallen communaal appartement op de vijfde verdieping van wat ooit een elegant negentiende-eeuws appartementengebouw op Baskovlaan 12 was geweest, niet ver van de centrale avenue van Leningrad, de Nevski Prospekt, en het Gribojedovkanaal. De Poetins betrokken het appartement in 1944 en moesten de beperkte ruimte na de oorlog delen met nog twee andere gezinnen. Ze zouden er meer dan twintig jaar blijven wonen. Het appartement had geen warm water en geen bad. Een raamloze hal deed dienst als gemeenschappelijke keuken, met één enkel gaspitje tegenover een gootsteen. Het toilet bevond zich in een soort gangkast die tegen een trap geklemd zat. De verwarming bestond uit een houtkachel, van het type dat in gebruik was tijdens het beleg.

Maria had net als haar echtgenoot niet bijzonder veel onderwijs genoten. Tien dagen voor haar eenenveertigste verjaardag werd Vladimir geboren. Na zo veel lijden en verlies behandelde ze haar zoon als het wonder dat hij leek te zijn.²⁶ Ze beulde zichzelf af in een veelheid van baantjes, ze deed schoonmaakwerk in grote gebouwen, spoelde reageerbuizen om in een laboratorium en bracht brood rond, stuk voor stuk baantjes die haar meer tijd lieten om zich om haar zoon te bekommeren. Een ouder echtpaar had een van de andere kamers in het appartement betrokken, de derde kamer werd bewoond door een praktiserend joods gezin, met een volwassen dochter, Hava. De jonge Vladimir was dus het enige kind in de gemeenschappelijke woning en zou liefdevolle herinneringen bewaren aan het oudere echtpaar, met wie hij evenveel tijd doorbracht als met zijn ouders. Ze werden zijn surrogaatgrootouders en de vrouw noemde hij Baba Anja. Net als zijn moeder was ze diepgelovig. De Russisch-orthodoxe Kerk werd door het Sovjetbewind onderdrukt, maar mocht tijdens de oorlog ongestoord functioneren, om de natie zo krachtig mogelijk samen te binden. Zodra de kanonnen zwegen, werd de kerk echter weer streng onderdrukt. Toen hij zeven weken oud was, zo vertelde Vladimir later, op 21 november, wandelden Baba Anja en Maria met hem door de winterse kou naar de Transfiguratiekathedraal – een afstand van drie bouwblokken. In dat geelgekleurde monument uit de achttiende eeuw, net als veel andere kerken in de stad opgetrokken in neoklassieke stijl, lieten ze het jongetje in het geheim dopen.²⁷

Het is niet duidelijk of de moeder het dopen van haar zoon geheim hield uit vrees voor haar strenge en rechtlijnige echtgenoot of uit vrees voor officiële repercussies. Haar zoon suggereerde later dat die doop wel eens minder geheim kon zijn gebleven dan ze had gehoopt. In de Sovjet-Unie was het namelijk altijd heel moeilijk om iets verborgen te houden. Af en toe nam ze de jongen meer naar een kerkdienst, maar in het appartement, met zijn volstrekte gebrek aan ruimte voor enig privéleven, was nooit een icoon of enig ander uiterlijk teken van geloof te vinden.²⁸ Ze heeft haar geloofsovertuiging kennelijk ook niet met haar kind besproken, zeker niet in enig detail. Pas veertig jaar later zou Maria hem zijn doopkruisje geven, met het verzoek het te laten zegenen in de Heilig Grafkerk in Jeruzalem – dat was bij zijn eerste bezoek aan Israël. Toch hing het geloof tijdens zijn jeugd altijd ergens op de achtergrond, net als de toewijding van zijn vader aan de geseculariseerde orthodoxie van het communisme. Als jongen liet hij weinig voorkeur blijken voor het een of het ander, al zouden sommige mensen die hem goed kennen jaren later beweren dat hij aan de betrekkingen met zijn joodse burens een ongebruikelijk verregaande tolerantie had ontleend en een afkeer jegens het antisemitisme dat de Russische cultuur zo lang geteisterd heeft.²⁹

Het appartementengebouw aan de Baskovlaan was Poetins jeugdige universum. De vergulde symbolen van tsaristisch Rusland – de Hermitage, de Admiraliteit, de Petrus- en Pauluskathedraal – lagen ook in de buurt, maar werden toch nooit meer dan verafgelegen monumenten in het stadslandschap. Poetin was een telg van het proletariaat, niet van de Sovjetintelligentsia of de politieke elite: hij zou zich pas later, achteraf, bewust worden van alles wat hij in zijn jeugd had moeten missen. Het trappenhuis naar de vijfde verdieping zat vol gaten, het was smerig, slecht verlicht en het stonk er naar zweet en gekookte kool. Het hele gebouw wemelde van de ratten, die hij en zijn vriendjes opjoegen met stokken. Dat gold als een leuk spelletje, tot hij op een keer een rat had klem gedreven in een hoek van een gang. ‘Opeens draaide het beest om en wierp zich op mij,’ zo wist hij zich te herinneren. ‘Ik was verrast en bang. Nu joeg de rat mij op.’³⁰ Hij was altijd een tener jongetje. Een van zijn vroegste herinneringen aan een moment dat hij zich uit de beschutte omgeving van zijn kindertijd waagde, vond plaats tijdens de 1 mei-viering van 1959, mogelijk 1960. Hij reageerde verschrikt op het gedrang op de ‘grote hoek’ van de Majakovskajastraat. Een paar jaar later stapte hij met zijn vriendjes op een forensentrein naar een onbekend stadsdeel, op zoek naar avontuur. Het was koud en ze hadden niets te eten. Hoewel ze een vuur hadden gestookt om warm te blijven, keerden ze toch terneergeslagen terug naar huis, waarop Poetin senior hem afranselde met een riem.

Het appartementengebouw omsloot een binnenplaats die samen met de binnenplaats van een naburig gebouw een boomloze, verwaarloosde ruimte

vormde, weinig aangener dan de bodem van een luchtkoker. Die binnenplaats zoog dronkenlappen en criminelen aan, die daar zaten te roken en te drinken en de tijd aan het doden waren. Volgens zijn eigen verklaringen en die van zijn vrienden maakte het leven op die binnenplaats – en later op school – hem hard en stoer, altijd paraat om te reageren op beledigingen en bedreigingen. Gezien zijn geringe lengte ligt het echter meer voor de hand om aan te nemen dat hij daar gepest werd. Zijn ouders waren dol op hem en zonder toestemming van hen mocht hij die binnenplaats niet verlaten. Zijn ouders lieten hem opgroeien in een overbeschermd omgeving, ook al bleek naar de buitenwereld niets van een overdreven liefdevolle omarming: zij hadden op wonderbaarlijke wijze weten te overleven er wilden er zeker van zijn dat hun zoon het ook zou weten te redden. ‘Gekust werd er niet’, herinnerde Vera Goerevitsj zich, een onderwijzeres die op vertrouwde voet was komen te staan met het gezin. ‘In hun huis was er niets van dat suikerzoete gedoe.’³¹

Op 1 september 1960 ging Vladimir voor het eerst naar School Nr. 193, gelegen op korte afstand in de straat waar hij woonde. Hij was bijna acht jaar oud. Maria had hem nooit naar de kleuterschool gestuurd, mogelijk uit overdreven behoedzaamheid. Daardoor miste hij de sociale vaardigheden die hij mogelijk had kunnen ontwikkelen als hij was opgegroeid met meer kinderen in zijn omgeving.

Op die eerste schooldag had hij geen bloemen meegebracht voor zijn onderwijzeres, zoals het gebruik is, maar een kamerplant.³² De school liet hem onverschillig, hij gedroeg zich prikkelbaar en impulsief, misschien enigszins verwend. Vera Goerevitsj noemde hem een draaitol, omdat hij steeds de klas in liep en dan om zijn as begon te tolleren. Zowel binnen als buiten de klas bleek hij een enorme stoorzender.³³ Hij was geneigd rond te hangen met jongens die in de ogen van zijn onderwijzeres een slechte invloed op hem hadden, met name met de twee oudere broers Kovyjov. Hij werd op school betrappt op het dragen van een mes en werd ooit berispt wegens crimineel gedrag door een wijkcomité van de partij, dat dreigde hem naar een weeshuis te sturen.³⁴ Vanwege dit soort gedrag kon hij voorlopig geen lid worden van de Pioniers, de jongerenorganisatie van de Communistische Partij. Het lidmaatschap daarvan gold als een soort rite de passage. Toen hij in de derde klas zat, was hij een van de weinigen van de 45 klasgenoten die nog niet waren toegetreden. Als partijvertegenwoordiger bij een fabriek moet zijn vader hoogst ongelukkig zijn geweest met een zo in het oog lopende mislukking. Vladimir zelf omschreef die mislukking later als een vorm van rebellie tegen zijn vader en het hele systeem om hem heen. ‘Ik was een herrieschopper, geen Pionier,’ zo verklaarde hij.³⁵ Vera Goerevitsj, die hem in de vierde klas

leerde kennen, beklaagde zich later bij de vader over het feit dat zo'n intelligente jongen zo ongedisciplineerd en onverschillig was.

'Hij werkt niet naar zijn volledige capaciteiten,' zo verklaarde ze tegen hem in het appartement aan de Baskovlaan, dat zij overigens gruwelijk noemde, 'zo koud, gewoon afschuwelijk'.

'Tja, wat kan ik daaraan doen?' vroeg Vladimir Spiridonovitsj. 'Hem afmaken of zo?'³⁶

Desondanks beloofden Vladimir en Maria aan onderwijzeres Goerevitsj dat ze de jongen voortaan wat meer onder de duim zouden houden. Zijn vader zette hem onder druk om te gaan boksen, hoewel het tengere jongetje dat al snel weer opgaf, toen een stevige stoot hem naar eigen zeggen de neus brak. Kennelijk tegen de wens van zijn ouders richtte hij zich vervolgens op andere vechtsporten, met name sambo, een typische Sovjetmengeling van judo en worstelen die meer paste bij zijn tengere gestalte en zijn 'vechtlustige aard'.³⁷ Een van zijn trainers zou een beslissende invloed op zijn verdere leven gaan uitoefenen. Anatoli Rachlin was werkzaam bij de Trud Club ('Arbeidersclub'), niet ver van de Baskovlaan, waar Poetin in 1965 lid van werd – hij zat inmiddels in de vijfde klas. Rachlin moest de ouders van Vladimir verzekeren 'dat we de kinderen geen verkeerde dingen leren'.³⁸ De discipline en de strengheid van sambo, later judo, boeiden de jongen meer dan alles wat hij ooit had meegemaakt. Het beoefenen van deze vechtsporten betekende een doorslaggevende verandering in zijn leven, want nu hoefde hij niet langer het onderspit te delven tegen grotere en sterkere jongens. 'Het was een middel om mij in het roedel te laten gelden,' zo mocht hij graag zeggen.³⁹ De sport bezorgde hem ook een nieuwe vriendenkring, met name de broers Arkadi en Boris Rotenberg, die hun hele leven verknocht aan hem zouden blijven. De vechtsporten verschaften hem een orthodoxe leer die hij niet had kunnen vinden in godsdienst of politiek. Vechtsport was naar zijn overtuiging meer dan een sport: het was een filosofie. 'De sport heeft me van straat gesleurd,' zo wist hij zich te herinneren. 'Om eerlijk te zijn was die binnenplaats ook niet echt een goede omgeving voor een kind.'⁴⁰

Wellicht overdrijft hij hier enigszins de aard van de verandering die hij doormaakte. Zijn beweringen dat hij een soort straatjungle had overleefd, klinken eerder als stoerdoenerij. Mogelijk hadden de smerigheid van die binnenplaats en de afgezakte types die daar rondhingen aanvankelijk een zekere fascinatie op hem uitgeoefend, maar ze vervulden hem ook met een afkeer van drankmisbruik en roken, van verwaarlozing en wanorde. Hoe dan ook, zodra hij zijn passie voor vechtsporten had ontdekt, toonde hij een stalen vastberadenheid om te slagen. Aangezien het behalen van behoorlijke schoolresultaten een voorwaarde was om lid te mogen worden van Trud, spande hij zich op school meer in: in de zesde klas behaalde hij betere cijfers.

Vera Goerevitsj en zijn klasgenoten besloten hem bij de Pioniers te halen. Ze deden uiteindelijk een beroep op de schoolvertegenwoordiger van de partij om een uitzondering te maken voor zijn in het verleden begane fouten. Zijn toelatingsceremonie hielden ze in Oelanovka, een landelijk gelegen dorp dat vroeger bekendstond als Sablino en waar de zus van Lenin ooit gewoond had.⁴¹ Binnen enkele weken werd Poetin al de leider van de Pioniersafdeling van zijn school, zijn eerste leiderschapspositie. In de achtste klas werd hij als een van de eersten gekozen om toe te treden tot de Komsomol, de jeugdorganisatie van de Communistische Partij. Dat bleek een noodzakelijk opstapje tot zijn levenslange roeping, die hij al snel zou ontdekken.

De twintigste verjaardag van de overwinning op de nazi's ging in 1965 gepaard met een nieuwe golf van officiële nostalgie en feestelijkheden. Een van de meest populaire romans van dat decennium was een spionageverhaal, *Het schild en het zwaard*. Het verscheen eerst als feuilleton in *Znamja* ('Banner'), de krant van de schrijversbond. De auteur, Vadim Kozjevnikov, was oorlogscorrespondent van de *Pravda* geweest en die ervaringen verleenden het verhaal een realistisch karakter, ook al hield de auteur zich plichtsgetrouw aan de conventies van de Sovjetpropaganda op romangebied. (Als voorzitter van de schrijversbond was Kozjevnikov op dat moment ook betrokken bij het opleggen van een verschijningsverbod aan een veel realistisch oorlogsrelaas, de roman *Leven en lot* van Vasili Grossman.) De held van de spionageroman was majoor Aleksandr Belov, een geheim agent van de Sovjet-Unie die zich vlak voor het begin van de Grote Vaderlandse Oorlog in nazi-Duitsland uitgaf voor Duitser. Onder de schuilnaam Johann Weiss maakt hij eerst carrière in de Abwehr, de militaire inlichtingendienst van de nazi's, later ook in de ss (Schutzstaffel). Weiss is moedig in de strijd, stoïcijns en ongenaakbaar, zelfs wanneer hij gemarteld wordt. Hij walgt van de nazi's aan wie hij ogenschijnlijk dienstbaar moet zijn, hij walgt ook van de nazi die hij zelf moet spelen, maar om de Duitse oorlogsinspanning te kunnen saboteren is hij verplicht al deze walgelijke ervaringen te ondergaan. 'Nooit had hij vermoed dat het moeilijkste en meest kwellende onderdeel van de missie die hij moest uitvoeren zou bestaan uit het opsplitsen van zijn bewuste zelf. Aanvankelijk had het hem zelfs aangelokt, dat spel om in de huid van iemand anders te kruipen en zich in diens gedachten te verplaatsen, en was hij juist heel opgelucht geweest wanneer dat alles samenviel met wat andere mensen verwachtten van het personage dat hij had geschapen.'⁴²

Het was beslist geen Tolstoj. Voor een opgroeiende knaap die gemakkelijk te beïnvloeden viel, was het zelfs iets veel beters. Drie jaar na verschijning werd van het boek een meer dan vijf uur durende film gemaakt, waar de auteur zelf het scenario voor schreef. Het was in 1968 in Rusland de populairste

film van het jaar, een eerbetoon in zwart-wit aan de geheime dienst, aan wat inmiddels de KGB was geworden. De op dat moment zestienjarige Poetin raakte volledig in de ban van deze film, die hij samen met zijn vrienden herhaaldelijk ging zien. Meer dan veertig jaar later kon hij zich nog steeds de tekst herinneren van de sentimentele titelsong van de film, 'Waar begint het Moederland?', vol gezwijmel over de vogels en berken in het Russische kernland.⁴³ Prompt gaf Vladimir zijn droom op om bij de marine te gaan, zoals zijn vader, of anders misschien piloot te worden. Hij zou nu een spion worden en zag zichzelf al als een toekomstige majoor Belov alias Johan Weiss: aantrekkelijk, in topconditie verkerend, beschikkend over het vermogen om de loop van de geschiedenis in zijn eentje te veranderen. 'Wat me het meest verbaasde was hoe de inspanningen van één enkele man iets konden bereiken waar hele legers niet toe in staat waren,' vertelde hij later, met dezelfde romantische verheerlijking als in zijn jeugd. 'Één enkele spion kon beslissend zijn voor het lot van duizenden mensen.'⁴⁴

Op dat moment wist hij weinig over de KGB en over het interne functioneren van die organisatie. Hoewel de vader van een van zijn klasgenootjes bij de veiligheidsdienst had gewerkt, was die op dat moment al met pensioen. Het uitbrengen van de film was onderdeel van de vernieuwingspogingen van de nieuwe directeur Joeri Andropov, die in 1967 de leiding van de KGB op zich had genomen. In het geval van Vladimir had de propaganda inderdaad de beoogde uitwerking gehad: de vechtsport had hem dan weliswaar van straat gehaald, het was de film die de inspiratiebron zou vormen voor zijn hele loopbaan. De dag nadat hij het eerste deel had gezien, vertelde hij aan een klasgenoot dat hij spion zou worden.⁴⁵ Kort daarna deed hij, zoals hij later zelf vertelde, iets wat even stoutmoedig was als naïef. Hij wandelde onaangekondigd het plaatselijke hoofdkwartier van de KGB binnen, gelegen aan de Liteiny Prospekt, niet ver van waar hij woonde, en bood zijn diensten aan als vrijwilliger.

Het hoofdkwartier van de KGB in Leningrad stond bekend als het Grote Huis – en niet alleen vanwege de omvang. Over die omvang deed een sardonische grap de ronde in Leningrad, een grap waarvan tal van Sovjetsteden een eigen variatie kenden: vanaf de St. Izaakskathedraal kon je heel Leningrad zien. Vanuit het Grote Huis kon je helemaal tot de Solovetski Eilanden kijken, een eilandengroep in de Witte Zee, vele honderden kilometers verder naar het noorden, waar een beruchte voorloper van de Goelagarchipel te vinden was. Pas bij zijn derde poging vond Vladimir de juiste toegang tot het Grote Huis, alsmede een inlichtingenofficier die hem te woord wilde staan. De officier ging op het verzoek van de jongeman in, maar liet hem botweg weten dat de KGB niet werkte met vrijwilligers. In plaats daarvan koos de dienst voor

mensen die al geschikt waren gebleken, bijvoorbeeld omdat ze al toegelaten waren tot het leger of de universiteit. Vladimir bleef aandringen. Zo wilde hij bijvoorbeeld weten welke studierichting het best aansloot op zijn nieuwe ambitie. De officier had kennelijk haast om van hem af te komen en stelde achteloos voor dat hij dan maar rechten moest gaan studeren. Daarmee was de zaak beslist. Hij zou naar de universiteit gaan om rechten te studeren, tegen de wens van zijn ouders in, want die achtten hem vanwege zijn schoolresultaten en zijn karakter eerder geschikt voor een technische opleiding, zoals de Academie voor Burgerluchtvaart, waar hij zich aanvankelijk voor had willen aanmelden. Vladimir kon echter behoorlijk impulsief en koppig zijn. Zijn ouders en zijn trainers stonden versteld over zijn nieuwe toekomstplannen, want hij had ze niets verteld over zijn gang naar het Grote Huis en zijn werkelijke beweegredenen om rechten te gaan studeren. Een andere trainer van Trud schold hem de huid vol toen hij over deze nieuwe voorkeur hoorde, in de veronderstelling dat Vladimir in dat geval officier van justitie of politiemann zou worden. Die ontstak in razernij en brulde terug: 'Ik word geen diender!'⁴⁶

Poetin besloot om voor de KGB te gaan werken in het internationaal zo roerige jaar 1968. Enkele dagen voor hij in Leningrad voor het eerst naar de middelbare school ging, viel de Sovjet-Unie Tsjecho-Slowakije binnen om de hervormingen van de Praagse Lente te onderdrukken. Vladimir leek zich echter niet druk te maken om de repressie van dissidenten in binnen- en buitenland. Net als zovelen flirtte hij met de verboden cultuur van het Westen: hij luisterde naar plaatjes van The Beatles, die in zijn vriendenkring als smokkelwaar van hand tot hand gingen. 'Het was als een teug frisse lucht, als een venster op de buitenwereld,' zou hij daar later over zeggen.⁴⁷ Vladimir speelde een tijdje accordeon en later ook gitaar (op een instrument dat hij van zijn vader had gekregen), hij leerde de volksliedjes spelen van Vladimir Visotski en de andere populaire barden uit die tijd. Hoewel het einde van de jaren zestig in de Sovjet-Unie geldt als een tijd van repressie, gevolgd door stagnatie, verliepen Vladimirs tienerjaren veel en veel zorgelozer dan alles wat de generatie van zijn ouders had ervaren. De Poetins maakten geen deel uit van de politieke elite, maar de levensstandaard was sinds de oorlog flink gestegen en ook het gezin waarin hij opgroeide profiteerde daarvan mee. Zo beschikten Vladimir en Maria in hun appartement over een grote zwarte telefoon, iets wat in die dagen nog een zeldzaamheid was. Ook Vladimir junior en zijn vrienden maakten daar gebruik van.⁴⁸ Het gezin was op dat moment welvarend genoeg om zich de aankoop van een drieluik in Tosno te kunnen veroorloven, een klein dorpje in de omgeving van Leningrad, waar de jonge Vladimir een groot deel van zijn tienerjaren doorbracht met een hechte vriendgroep, buiten de claustrofobische sfeer van het communale

appartement. Aan een wand boven een tafel hing in de datsja een afdruk van een portret, dat een van zijn vrienden, Viktor Borisenko, niet kon thuisbrengen. Desgevraagd legde Vladimir uit dat dit Jan Karlovitsj Berzin was, een van de oprichters van de militaire inlichtingendienst van de bolsjewieken. Berzin was gearresteerd tijdens de Rode Terreur van 1937 en het jaar daarop terechtgesteld; postuum was hij echter gerehabiliteerd.⁴⁹

Vladimir volgde middelbaar onderwijs op School Nr. 281, een selectieve en gespecialiseerde wetenschappelijke academie, met het oogmerk om de leerlingen voor te bereiden op een universitaire studie. Vladimir was niet een buitengewoon populaire leerling, daarvoor was hij te eigengereid, te obsessief bezig met sport en te studieus op een bijna militante manier.⁵⁰ Hoewel hij door zich toe te leggen op de studie van de natuurwetenschappen een plek had kunnen verwerven op een van de prestigieuze technische universiteiten, koos hij daarentegen juist voor geesteswetenschappen, literatuur en geschiedenis. Hij bleef ook doorgaan met de studie van het Duits, waarmee hij in de vierde klas was begonnen, daartoe aangemoedigd door Vera Goerevitsj. Zijn nieuwe lerares Duits, Mina Juditskaja, omschreef hem als een even bescheiden als toegewijde leerling. Zij zou diepgaande invloed op hem blijven uitoefenen en tientallen jaren later zou hij nog met gevoelvolle genegenheid aan haar terugdenken.⁵¹ School Nr. 281 bood – binnen zeker grenzen – ruimte voor intellectuele openheid en debat. Een van de meest geliefde docenten, Michail Demenkov, deelde zelfs samizdatliteratuur uit om over te debatteren: verboden literaire werken die circuleerden in doorslagen van typoscripten of stencils. Geschiedenislerares Tamara Stelmachova liet haar leerlingen discussiëren over de vraag of de belofte van Nikita Chroesjtsjov om binnen twintig jaar een waarlijk communistische staat op te bouwen in de praktijk wel uitvoerbaar zou zijn.⁵²

Hoewel hij zich in 1967 aansloot bij de Komsomol, nam hij slechts zelden deel aan de activiteiten. In plaats daarvan legde hij zich louter toe op sport en studie, met uitsluiting van de gebruikelijke tienerbezigheden. Vera Brileva, die twee jaar jonger was dan hij, herinnert zich hoe hij gebogen zat over zijn werktafel, die in de communale woonkamer stond, naast een bank en een buffetkast. Ze ontmoette hem in 1969 in de datsja in Tosno en werd verliefd op hem. Ze kan zich een korte kus herinneren tijdens een spelletje ‘draai de fles’ – ‘Ik kreeg het opeens zo heet’ – maar ze kwam er al snel achter dat hij voor meisjes maar weinig tijd en belangstelling had, iets wat zelfs een van zijn medestudenten opviel.⁵³ Hun jeugdliefde eindigde abrupt toen ze hem op een dag in het appartement kwam storen tijdens het maken van zijn huiswerk, met de vraag of hij zich iets kon herinneren. Hij onderbrak haar tijdens het stellen van haar vraag: ‘Ik onthoud alleen wat ik moet onthouden,’ beet hij haar toe.⁵⁴ Vele jaren later kon ze zich nog zijn ‘kleine, sterke

handen' herinneren en leek ze nog steeds weemoedig terug te denken aan zijn afwijzing.

Zijn ijverige volharding wierp vrucht af. In zijn laatste twee jaar op de middelbare school – het Sovjetonderwijs duurde slechts tien jaar – behaalde hij goede, maar niet bijzonder indrukwekkende resultaten. Hij was goed in Duits en geschiedenis, maar minder goed in wiskunde en natuurwetenschappen. In zijn laatste jaar legde hij zich minder toe op het onderwijs in zijn klas, dan op het stampen voor de toelatingsexamens, die hem een felbegeerde plek konden opleveren voor de Staatsuniversiteit van Leningrad, een van de meest prestigieuze universiteiten van de hele Sovjet-Unie. Vera Goe-revitsj uitte twijfel over zijn toelatingkansen en wist nooit wat zijn ware reden was om dat te willen. 'Dat probleem los ik zelf wel op,' liet hij haar weten.⁵⁵ De kans om toegelaten te worden tot de Staatsuniversiteit van Leningrad was zo gering – ongeveer één op de veertig aanmeldingen – dat zijn succes de nodige speculaties heeft losgemaakt. Gaf zijn arbeidersafkomst de doorslag? Of werd zijn gehele loopbaan, zonder dat hij dat zelf wist, gestuurd door de onzichtbare hand van de KGB? Dat laatste is niet erg waarschijnlijk.⁵⁶ Hoe dan ook, hij behaalde een hoge score bij zijn toelatingsexamen en begon in het najaar van 1970 aan zijn rechtenstudie, precies zoals de KGB-officier hem twee jaar eerder had voorgesteld.

Hij was een serieuze student en besteedde veel tijd aan judowedstrijden. Roken en drinken zwoer hij af om fitter te blijven. Aanbiedingen om toe te treden tot het universitaire judoteam wees hij van de hand: hij bleef loyaal aan zijn trainers bij Trud. Vanaf 1973 was hij judomeester en nam hij deel aan diverse stedelijke en regionale kampioenschappen. Ondertussen woonde hij nog steeds bij zijn ouders in het communale appartement. Wel maakte hij een aantal binnenlandse reizen in de Sovjet-Unie. Hij nam deel aan judowedstrijden in het verafgelegen Moldavië, ging 's zomers een keer hout kappen in het noordelijk gelegen Komi en bracht twee weken door in een studentenbouwkamp in Abchazië, destijds een onderdeel van de Sovjetrepubliek Georgië. Zo verdiende hij 800 roebel (destijds bijna zeshonderd dollar), waar hij een jas van kocht die hij de komende vijftien jaar zou blijven dragen en sloeg de rest stuk in Gagra, een badplaats aan de weelderig beboste Zwarte Zeekust.⁵⁷ Met zijn vrienden wist hij aan boord van een veerboot naar Odessa te kruipen, met weinig geld en een paar blikjes vlees als enige voedsel. Twee nachten lang sliep hij in een reddingsboot, jaloers op de passagiers die wel over een hut beschikten, maar tegelijkertijd raakte hij wel in de ban van de nachthemel. 'De sterren leken daar gewoon maar te hangen. Zeelui zijn daar misschien aan gewend, maar voor mij was het een wonderbaarlijke ontdekking.'⁵⁸

In 1972 won zijn moeder een auto met een lot dat dertig kopeken had gekost. Die auto had ze voor 3500 roebel kunnen verkopen, maar ze besloot

haar zoon ermee te verwennen. Het was niet meer dan een kleine vierkantige Zaporozjets, maar in de jaren zeventig beschikten slechts weinig volwassenen in de Sovjet-Unie over een eigen auto – laat staan studenten. Voor Vladimir was het niet alleen een statussymbool, maar ook een nieuwe bron van vermaak. Hij reed overal heen, naar zijn judowedstrijden, maar hij gaf zijn vrienden ook vaak een lift, puur om te kunnen genieten van de rit. Zijn rijstijl was trouwens wild en roekeloos. Zo schepte hij ooit een man die de weg op gestrompeld kwam. Zelf beweerde hij dat de man zelfmoord trachtte te plegen. Volgens sommige verklaringen achtervolgde hij de wegstrompelende man, iets wat Vladimir zelf ontkende: ‘Ik ben geen beest,’ zo beklemtoonde hij.⁵⁹

Na vier jaar op de universiteit werd hij benaderd door een geheimzinnige figuur, die naar hij later vernam werkte voor de afdeling van de KGB die toezicht hield op de universiteiten. Op dat moment had hij zijn jeugdige ambities al vrijwel opgegeven. Hij werkte een zomer op de afdeling strafrecht van het lokale ministerie van Verkeer en nam daarbij deel aan het onderzoek aangaande een vliegtuigongeluk. Hij leek ertoe voorbestemd om als jurist aan de slag te gaan bij het plaatselijke openbaar ministerie – precies waar zijn judotrainer hem voor gewaarschuwd had. Het recht trok hem al evenzeer als de vechtsport. Het recht zorgde voor regels en orde, waar Vladimir uiteindelijk meer respect voor zou koesteren dan voor welke vorm van ideologie dan ook. Hij heeft beweerd dat hij tot dan toe als student nooit voor de KGB had gewerkt, en er zelfs nooit iets over had gehoord, hoewel het destijds heel gebruikelijk was voor studenten om samen te werken met inlichtingendiensten. Hoelang hij ook naar die rekrutering had uitgezien, toen dat in de loop van zijn vierde studiejaar inderdaad gebeurde, kwam dat als een verrassing. De geheimzinnige figuur stelde zichzelf nooit echt voor. ‘Ik moet je spreken over je loopbaanplanning,’ liet hij over de telefoon weten. Hij weigerde in detail te treden. Vladimir voelde aan hoe belangrijk het was en stemde toe in een ontmoeting later die dag in de hal van het faculteitsgebouw. Hij verscheen op tijd voor de afspraak, wachtte twintig minuten, en nam vervolgens boos aan dat hij het slachtoffer was geworden van een studentengrap. Vervolgens dook de man op, buiten adem, en bood zijn excuses aan, iets wat op de jongeman een diepe indruk maakte.⁶⁰

De achtergrond van Vladimir werd grondig doorgelicht. Als laatste stap volgde een gesprek met zijn vader. In januari 1975 bracht een KGB-officier van middelbare leeftijd, Dmitri Gantserov genaamd, een bezoek aan de inmiddels gepensioneerde Vladimir Spiridonovitsj. Hij was niet bijzonder groot van stuk, zo meende Gantserov, die hem zag als een eenvoudige, eerlijke, hardwerkende man, die er trots op was dat zijn zoon had kunnen studeren en nu mogelijk in aanmerking kwam voor een loopbaan bij de inlichtin-

gendiensten. Hij begreep welke verantwoordelijke en lastige taak zijn zoon te wachten stond. Vervolgens sprak hij de vreemdeling, die hij nooit eerder had ontmoet, toe op een oprechte, bijna smekende toon. ‘Volodja betekent alles voor ons,’ zo liet hij weten, waarbij hij de verkleinvorm van de naam van zijn zoon hanteerde. ‘Al onze hoop is uitsluitend verbonden aan hem. Zoals u weet zijn immers twee van onze zonen overleden. Na de oorlog besloten we een kind te krijgen. Nu leven we uitsluitend het leven van Volodja. Ons eigen leven ligt al achter ons.’⁶¹

Hoewel Volodja op de hoogte moet zijn geweest van de activiteiten van de KGB, leek hij niet gebukt te gaan onder de gedachte dat de inlichtingendiensten dissident gedrag bestreden. Integendeel, hij achtte het de plicht van elke waarachtige Sovjetburger om samen te werken met de KGB, niet vanwege het geld, maar vanwege de staatsveiligheid. ‘De steun van gewone burgers was een belangrijk instrument voor de uitvoering van staatstaken,’ zo stelde hij.⁶² Mogelijk hadden er excessen plaatsgevonden, zo begreep hij, maar de persoonlijkheidscultus rond Stalin was al kort na zijn geboorte ontmanteld, de slachtoffers van Stalins terreur waren geleidelijk aan vrijgelaten uit de Goelag. Verder dacht hij daar niet diepgaand over na. Wat hem betreft vielen de misdaden uit het verleden, waarbij miljoenen mensen waren omgekomen of geruïneerd waren geraakt, inmiddels onder de oude geschiedenis en wat dat aangaat was hij beslist geen uitzondering. Voor vele Russen, zelfs voor vele slachtoffers van zijn tirannie, bleef Stalin de vereerde vader van de natie. De donkere uithoeken van zijn bewind werden buiten beeld gedrukt, uit angst, medeplichtigheid of schuldgevoel: dat zorgde voor een omstreden erfenis die de Sovjet-Unie nog decennia zou domineren. Zoals hij het later zelf zou formuleren was Poetin een ‘een uitzonderlijk geslaagd product van de vaderlandslievende opvoeding van de Sovjetmens’.⁶³